

ΝΟΜΙΚΕΣ ΒΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΚΑΤΑΛΟΓΙΣΜΟ (ΕΝΟΧΗ) ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ Π.Δ. (ΡΥΘΜΙΣΗ, ΔΙΑΓΝΩΣΗ, ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΔΙΚΑΣΤΗ ΚΑΙ ΨΥΧΙΑΤΡΟΥ - ΠΡΑΓΜΑΤΟΓΝΩΜΟΝΑ)

Λεωνίδας Κοτσαλής

Επικ. Καθηγητής της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών

Ο εισηγητής αναπτύσσει τις νομικές βάσεις της ικανότητας καταλογισμού (ενοχής) κατά τη δογματική του Π.Δ. και στη συνέχεια ερμηνεύει τις διατάξεις του Ελλ.Π.Κ. και μάλιστα συγκριτικά με τις αντίστοιχες του Γερμανικού Π.Κ. τασσόμενος υπέρ της "μικτής" μεθόδου προσδιορισμού των λόγων ανικανότητας ή ελαττωμένης ικανότητας για καταλογισμό. Στη συνέχεια διαχωρίζει τα καθήκοντα ψυχιάτρου-πραγματογνώμονα και δικαστή και σκιαγραφεί τα προβλήματα συνεργασίας τους.

I.

Τι είναι ενοχή και πως θα πρέπει να διακριβωθεί, αυτό μπορεί σήμερα να τύχει πολλών και διαφόρων απαντήσεων. Εντούτοις θα πρέπει να υπάρχει από νομική σκοπιά μία βασική συμφωνία γύρω από αυτό το ερώτημα έτσι ώστε να είναι δυνατή η συνεργασία ανάμεσα στο δικαστή και το ψυχίατρο-πραγματογνώμονα. Γιατί βέβαια και οι δύο πρέπει να γνωρίζουν το αντικείμενο του ερωτήματος που τους τίθεται ή - με άλλα λόγια - σε τι απαντούν.

Η αποδοχή μιας ιντετερμινιστικής αντίληψης περί ενοχής που ως έρεισμα θα είχε την ελευθερία βουλήσεως του ανθρώπου με φιλοσοφική έννοια, δεν είναι δυνατή. Με επιστημονική-εμπειρική ακρίβεια δεν μπορεί να απαντηθεί το ερώτημα για την ελευθερία του ανθρώπου και μάλιστα αναδρομικά ενόψει του συγκεκριμένου δράστη και της κατάστασής του κατά την τέλεση της πράξης. Αντίθετα δεκτή μπορούμε να κάνουμε την αξιολογική θεώρηση της ανθρώπινης ελευθερίας της βούλησης, που ενόψει του συγκεκριμένου δράστη και της συγκεκριμένης του πράξης βρίσκει διέξοδο στο δύνασθαι του μέσου πελάτη, της ιδεατής μονάδας του μέσου πολίτη¹.

Εξάλλου είναι ανεδαφική κατά τη γνώμη μου η επιχειρούμενη ερμηνεία της ενοχής με βάση απόψεις της αντεγκληματικής πολιτικής ως ειδικοπροληπτική και γενικοπροληπτική αναγκαιότητα ποινικών κυρώσεων². Ως απλή δηλαδή συμπερίληψη και μετονομασία προληπτικών στοιχείων η αντίληψη περί ενοχής δεν θα είχε νόημα³. Ενοχή σημαίνει άστοχη χρήση του δύνασθαι που αναγνωρίζεται στα μέλη της κοινωνίας μας. Ενοχή σημαίνει το να υπολείπεται η συμπεριφορά του συγκεκριμένου

¹ Πάνω στο ίδιο θέμα δημοσιεύθηκε μελέτη του συγγραφέα στον πανηγυρικό τόμο για τα εικοσάχρονα του Ελληνικού Τμήματος της Διεθνούς Εταιρείας Κοινωνικής Αμύνης, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 225-235

δράστη της συμπεριφοράς που αναμένουμε από το μέσο πολίτη. Και μόνον έκτακτα περιστατικά όπως λ.χ. αυτά που καθορίζονται περιοριστικά στα άρθρα 34 ή 36 Π.Κ. (ή αντίστοιχα στα άρθρα 20 ή 21 του γερμ. Π.Κ.) αποκλείουν ή μειώνουν τον ποινικό ψόγο, την ποινική μομφή που εκφράζει η ενοχή, η κρίση περί αυτής και συνδέει άρρηκτα ενόψει της συγκεκριμένης πράξης με την προσωπικότητα του δράστη⁴.

Ο δικαστής και ο ψυχίατρος-πραγματογνώμονας μπορούν και πρέπει να συννενοηθούν. Ο περιορισμός του ψυχιάτρου στον βιολογικό όροφο της "δυσόροφης"⁵ κατασκευής των άρθρων 34 και 36 Π.Κ. ή ακόμη περισσότερο μόνον στις σωματικά θεμελιωμένες (ή ίσως με απλή υπόθεση για τη σωματική υπόστρωση) ψυχικές διαταράξεις δεν φαίνεται ορθή. Κοντά στο εύρημα και τη διάγνωση της προσωπικότητας του συγκεκριμένου δράστη⁶ ο πραγματογνώμονας οφείλει να εκθέσει στο δικαστή το βαθμό της απόκλισης του δράστη από τον μέσο όρο (από το κατά κάποιον τρόπο φυσιολογικό) με βάση την πείρα του από την επαφή του με ποικίλα άλλα άτομα. Σε ποιό βαθμό βαρύτητας όμως θα πρέπει να έχει εξιχθεί αυτή η απόκλιση για να οδηγήσει σε άρση (ή απλώς μείωση) της ικανότητας του δράστη για καταλογοισμό, αυτό είναι το πραγματικά δύσκολο, αξιολογικό ερώτημα που σε τελευταία ανάλυση θα πρέπει να απαντηθεί από τον ίδιο τον δικαστή⁷. Και ακριβώς εδώ ο ψυχίατρος μπορεί να τον βοηθήσει συμβουλευτικά συμβάλλοντας έτσι στη διάπλαση ψυχιατρικών-νομικών "συμβάσεων"⁸.

II.

Η ρύθμιση της ανικανότητας για καταλογοισμό που γίνεται στο άρθρο 34 Π.Κ. βρίσκεται σε αντιστοιχία προς τη ρύθμιση της ελαττωμένης ικανότητας του άρθρου 36 Π.Κ. Έτσι αναφορές και επισημάνσεις που γίνονται στο ένα άρθρο ισχύουν και για το άλλο⁹. Συγκεκριμένα το ερώτημα για την ανικανότητα ή την ελαττωμένη ικανότητα για καταλογοισμό θα πρέπει να εκτιμηθεί και να κριθεί πάντοτε σε σχέση με τη συγκεκριμένη πράξη¹⁰. Εξάλλου, όπως υπάρχει μία μερική ανικανότητα για καταλογοισμό, έτσι θα πρέπει να αναγνωρισθεί και μια μερική ελαττωμένη ικανότητα για καταλογοισμό¹¹. Περαιτέρω ισχύουν και στην ελαττωμένη ικανότητα για καταλογοισμό οι κανόνες της a.l.i.c. όπως εμπιριέχονται στη ρύθμιση του άρθρου 35 Π.Κ.: Εάν δηλαδή υπάρχει περίπτωση *actio libera in causa*, τότε ο δικαστής δεν μπορεί να στηριχθεί στο άρθρο 36 Π.Κ. καιτοι κατά την στιγμή καθαυτή της εκτέλεσης της πράξης όλες οι νομικές προϋποθέσεις της ελαττωμένης ικανότητας για καταλογοισμό έχουν πληρωθεί¹². Επίσης θα πρέπει να προσεχθεί ο δικονομικός κανόνας *in dubio pro reo*: Υπάρχουν τεκμηριωμένες αμφιβολίες για το εάν ο δράστης κατά το χρόνο της πράξης ήταν πλήρως ή απλώς ελαττωμένα ικανός για καταλογοισμό και δεν μπορούν οι αμφιβολίες αυτές να εξαλειφθούν, τότε θα πρέπει να δεχθούμε τη δεύτερη περίπτωση: αντίθετα είναι αμφίβολο,

εάν υπάρχει ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό ή ανικανότητα για καταλογισμό, τότε θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί το άρθρο 34 Π.Κ. Ειδικά στην περίπτωση αξιολογίων πράξεων σε κατάσταση υπαίτιας μέθης λειτουργεί - ενόψει ελαττωμένης ικανότητας για καταλογισμό - η §2 του άρθρου 36¹³. Εντούτοις η υπερπήδηση μέσω της αμφιβολίας της σίγουρης περιοχής της ελαττωμένης ικανότητας για καταλογισμό οδηγεί στην εφαρμογή της επικουρικής διάταξης του άρθρου 193 Π.Κ.¹⁴. Τέλος αξιολογώτερη είναι η σχέση ανάμεσα στην ανικανότητα και την ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό αφενός και τη συγγνωστή ή ασύγγνωστη πλάνη περί τον άδικο χαρακτήρα της πράξης αφετέρου: Στην περίπτωση του άρθρου 34 Π.Κ. υπάρχει μορφή πλάνης "ψυχοπαθολογικής" που βέβαια είναι συγγνωστή αντίθετα στην περίπτωση του άρθρου 36 Π.Κ. υπάρχει πλάνη μεν που όμως είναι ασύγγνωστη, αφού ο δράστης θα μπορούσε καταβάλλοντας ουσιώδη πνευματική ή βουλητική προσπάθεια να την υπερκεράσει. Με άλλα λόγια η ρύθμιση των άρθρων 34 και 36 Π.Κ. αποτελεί ως προς το διανοητικό στοιχείο τμήμα της ευρύτερης (χωρίς δηλαδή πρόσδεση σε ψυχολογικά ή ψυχοπαθολογικά αίτια) ρύθμισης του άρθρου 31 § 2 Π.Κ.¹⁵.

III.

Κατά τη ρύθμιση τόσο της ανικανότητας για καταλογισμό όσο και της ελαττωμένης ικανότητας για καταλογισμό ο νόμος χρησιμοποιεί τη μικτή ή σύνθετη (βιολογική-ψυχολογική) μέθοδο. Οι βιολογικές προϋποθέσεις της ελαττωμένης ικανότητας για καταλογισμό αντιστοιχούν με βάση το άρθρο 36 σε εκείνες της ανικανότητας για καταλογισμό του άρθρου 34 Π.Κ. (ενιαία λύση)¹⁶. Εντούτοις υπάρχει η αποφασιστική διαφορά, ότι οι συγκεκριμένες βιολογικές καταστάσεις στην ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό δεν επιτρέπεται να φθάσουν τον ίδιο βαθμό βαρύτητας όπως εκεί. Αυτό δέν προκύπτει βέβαια άμεσα από τα βιολογικά κριτήρια καθεαυτά - ο νόμος παραπέμπει χωρίς κανένα περιορισμό στους βιολογικούς λόγους της ανικανότητας για καταλογισμό που αναφέρονται στο άρθρο 34 Π.Κ., προκύπτει όμως έμμεσα από τα ψυχολογικά στοιχεία της ελαττωμένης ικανότητας για καταλογισμό αφού στην περίπτωση του άρθρου 36 η επίδραση της βιολογικής κατάστασης δεν έγκειται σε πλήρη αποκλεισμό της ικανότητας διάκρισης ή συμμόρφωσης αλλά απλώς στον ουσιώδη περιορισμό τους. Με αυτή τη διατύπωση ειδικά στο άρθρο 36 Π.Κ. ο νόμος εκφράζει το εμπειρικό γεγονός, ότι οι καταστάσεις που καλύπτονται από το άρθρο 34 Π.Κ. μπορούν να εμφανίζουν διαφορετική βαρύτητα¹⁷. Στην πράξη σε σχέση με το άρθρο 36 Π.Κ. αντιμετωπίζονται ιδιαίτερα οι περιπτώσεις ελαφροτέρων παραλυτικών ή σχιζοφρενικών συμπτωμάτων, η αρχόμενη αρτηριοσκληρωτική ή γεροντική κατάνοια, η επιληψία (με ελαφρά μόνον αλλοίωση της εγκεφαλικής ουσίας), η εκ γενετής σχιζοφρένεια σε όχι πολύ βαριά μορφή, οι τραυματισμοί του

εγκεφάλου με εκτεταμένη ψυχική ακεραιότητα, κυρίως όμως οι περιπτώσεις των καταστάσεων πάθους ή μέθης (για την οποία βέβαια ισχύει σε περίπτωση υπαιτιότητας η §2 του άρθρου 36 Π.Κ.¹⁸), οι ψυχοπάθειες, οι νευρώσεις και οι διαταράξεις των ορμών¹⁹.

Πρώτη προϋπόθεση για την ενοχή του δράστη είναι η ικανότητά του για ενοχή ή – με άλλη έκφραση που ουσιαστικά σημαίνει το ίδιο – η ικανότητά του για καταλογισμό²⁰. Και το νόημά της είναι το εξής: Αφού η ποινική έννοια της ενοχής, όπως σήμερα γίνεται αντιληπτή, στηρίζεται στη δυνατότητα του ανθρώπου (που γίνεται βέβαια δεκτή από το δίκαιο) να μπορεί να θέλει αυτό που οφείλει να θέλει, η ικανότητά του για ενοχή ή καταλογισμό δεν μπορεί παρά να σημαίνει την ικανότητά του να προσανατολίζει τη συμπεριφορά του προς δικαιοκούς κανόνες συμπεριφοράς, δηλαδή να συλλαμβάνει σωστά το νόημά τους (νοητικό στοιχείο) και να πράττει σύμφωνα με αυτή τη διάγνωση (βουλευτικό στοιχείο)²¹.

Η ικανότητα για καταλογισμό στους ποινικά ενήλικους και στους – με δικαιοκή έννοια – φυσιολογικούς ανθρώπους προϋποτίθεται ως αυτονόητη. Γι' αυτό ο νόμος μπορεί να περιορισθεί στη ρύθμιση της ανικανότητας για καταλογισμό ως εξαιρετικής περίπτωσης²². Θεωρητικά διανοίγονται στο νομοθέτη τρεις δρόμοι για τη ρύθμιση της ικανότητας για καταλογισμό, οι οποίοι χαρακτηρίζονται συνήθως (ακόμη και αν αυτοί οι χαρακτηρισμοί δεν είναι ιδιαίτερα επιτυχείς²³) ως η βιολογική, η ψυχολογική και η μικτή ή σύνθετη μέθοδος:

α) Η καθαρά βιολογική μέθοδος η οποία σήμερα υπάρχει στο άρθρο 64 του γαλλ. Π.Κ.²⁴ έγκειται στο ότι ο νόμος περιγράφει απλώς και μόνον την ανώμαλη κατάσταση του δράστη, η ύπαρξη της οποίας καθιστά το δράστη – χωρίς άλλη εξέταση – ανίκανο για καταλογισμό. Με άλλα λόγια σε σχέση με τα δύο επιμέρους σκέλη της ανικανότητας για καταλογισμό (την ικανότητα για διάκριση και την ικανότητα για συμμόρφωση) η καθαρά βιολογική μέθοδος θεμελιώνει κατά κάποιο τρόπο την αναντίρρητη υπόθεση ότι αυτές οι ικανότητες έλειπαν κατά το χρόνο της πράξης. Ακριβώς όμως εδώ, στο ότι δηλαδή η ψυχιατρική διάγνωση οδηγεί άμεσα σε ένα συμπέρασμα για την ικανότητα ή ανικανότητα για καταλογισμό χωρίς να εξετάζεται συνάμα το βιολογικό χαρακτηριστικό στη σημασία του και την επίδρασή του πάνω στη συγκεκριμένη πράξη, βρίσκεται και το μειονέκτημα αυτής της μεθόδου που έχει βέβαια επισημανθεί και επικριθεί συχνά²⁵.

β) Τελείως αντίθετα λειτουργεί η καθαρά ψυχολογική μέθοδος. Στηρίζεται απλώς και μόνο στις ψυχολογικές συνέπειες χωρίς να αναφέρει τους λόγους της ανικανότητας για καταλογισμό: Ικανός για καταλογισμό είναι – σύμφωνα με αυτή – ο δράστης στον οποίο έλειπε κατά το χρόνο της πράξεως η ικανότητα για διάκριση και συμμόρφωση. Καίτοι αυτή η νομοθετική δυνατότητα καθορισμού της ανικανότητας για καταλογισμό χαρακτηρίζεται συχνά ως μη πρακτικά εφαρμόσιμη, εντούτοις

δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι βρίσκεται πολύ κοντά στην ιδέα της αξιολογικής έννοιας της ενοχής: Αφού δηλαδή η ενοχή εκφράζεται στη μομφή του άλλως-δύνασθαι-πράττειν²⁶, τότε θα έπρεπε η ικανότητα για καταλογισμό να λείπει πάντοτε όταν ο δράστης – ανεξάρτητα από ποιούς λόγους – δεν μπορούσε να πράξει αλλιώς είτε διότι δεν ήταν σε θέση να διακρίνει το άδικο της πράξης είτε διότι δεν είχε την ικανότητα να πράττει σύμφωνα με αυτή τη διάκριση²⁷. Επομένως με βάση την αξιολογική αντίληψη της ενοχής ήταν απόλυτα συνεπές το ότι κατά τις διαβουλεύσεις για τη μεταρρύθμιση του γερμανικού Π.Κ. στην ειδική επιτροπή του Π.Δ. του γερμανικού κοινοβουλίου προτάθηκε η εξής διατύπωση: χωρίς ενοχή πράττει όποιος είναι ανίκανος να διακρίνει το άδικο της πράξης ή να πράξει σύμφωνα με αυτή τη διάκριση²⁸.

Κατά της ψυχολογικής μεθόδου προβάλλεται και δικαίως, ότι εγκαταλείπει το δικαστή “στη μέση του δρόμου” κατά την αναζήτηση των αιτιών που μπορούν να έχουν επηρεάσει τη διαμόρφωση της βούλησης και έτσι είναι δυνατόν να προκύψει ένας σοβαρός κίνδυνος για την ασφάλεια δικαίου. Τέτοιες σταθμίσεις και σκέψεις προκάλεσαν επίσης στην προαναφερθείσα ειδική επιτροπή του γερμανικού κοινοβουλίου την απόρριψη της νομοθετικής πρότασης που εκτέθηκε. Συγκεκριμένα αναφέρθηκαν οι χαοτικές συνθήκες που θα προέκυπταν σε περίπτωση εξαλείψεως από τις διατάξεις περί ανικανότητας για καταλογισμό και ελαττωμένης ικανότητας για καταλογισμό των εισαγωγικών (βιολογικών) κριτηρίων τα οποία πληρούν μία ορισμένη ελεγκτική λειτουργία ενώ επισημάνθηκε ο περιορισμένος ορίζοντας των εκτιμητικών μας δυνατοτήτων: Κανείς δεν έχει την ικανότητα σε κάθε περίπτωση να διεισδύει στο βάθος της προβληματικής της ανθρώπινης ελευθερίας. Έτσι η κρίση για την ελευθερία ή μη ελευθερία του δράστη, η οποία δεν χρειάζεται να προσανατολίζεται σε κάποιο ορισμένο νομικό κριτήριο, είναι στη δικαστική πράξη ένα άφθαστο ιδανικό²⁹. Εξάλλου το ότι σε σχέση με το διανοητικό σκέλος της ικανότητας για καταλογισμό, δηλαδή την ικανότητα για διάκριση του αδικού της πράξης, η εξέλιξη της διδασκαλίας για την πλάνη περί το άδικο προσέλαβε από μακρού μια άλλη κατεύθυνση και συνεπώς – μπορεί να λεχθεί – ισχύει πρακτικά σε αυτή την περιοχή η ψυχολογική μέθοδος, αυτό θα πρέπει βέβαια να επισημανθεί³⁰.

γ) Η τρίτη νομοθετική δυνατότητα για τη ρύθμιση της ικανότητας για καταλογισμό είναι η μικτή ή σύνθετη μέθοδος. Είναι η μέθοδος που χρησιμοποιεί ο Π.Κ.³¹ στα άρθρα 34 και 36 όπως και ο γερμανικός Π.Κ. στα άρθρα 20 και 21. Και τούτο γιατί σύμφωνα με την άρχουσα γνώμη³² που καλύπτει και τους χώρους της ψυχιατρικής και ψυχολογίας αποτελεί τη σχετικά καλύτερη λύση ιδιαίτερα σε επίπεδο πρακτικής δικαιοσύνης. Όπως ήδη υποδηλώνει η ονομασία της πρόκειται για τη σύνθεση των δύο προηγουμένων αναφερθεισών δυνατοτήτων καθορισμού της ανικανότητας για καταλογισμό ή της ελαττωμένης ικανότητας για καταλογισμό.

Σύμφωνα με αυτή τη μέθοδο ο νόμος αναφέρει καταρχάς (και μάλιστα εξαντλητικά)³³ τους βιολογικούς λόγους της ανικανότητας για καταλογοισμό (και αντίστοιχα της ελαττωμένης ικανότητας για καταλογοισμό) που περιγράφουν την ανώμαλη κατάσταση του δράστη. Οι λόγοι αυτοί αποτελούν εντούτοις κατά κάποιο τρόπο μόνον την "εισαγωγική πύλη"³⁴, με το πέρασμα της οποίας θα πρέπει να εξετασθεί το δεύτερο (ψυχολογικό) ερώτημα για το ποιές συνέπειες αυτοί οι βιολογικοί παράγοντες είχαν πάνω στην ικανότητα διάκρισης και συμμόρφωσης κατά το χρόνο της πράξης. Και μόνον όταν με βάση το βιολογικό αφετηριακό κριτήριο έχει αρθεί ή μειωθεί ουσιωδώς η μία ή η άλλη ικανότητα που έχουν αποφασιστική σημασία πάνω στη διαμόρφωση της βούλησης, τότε και μόνον τότε θεωρείται ο συγκεκριμένος άνθρωπος ως ανίκανος ή ελαττωμένα ικανός για καταλογοισμό.

Έτσι με τη χρησιμοποίηση της μικτής μεθόδου εξουδετερώνονται τα μειονεκτήματα των δύο άλλων μεθόδων: αφενός αποφεύγεται η εξαγωγή του συμπεράσματος – με βάση το "βιολογικό" εύρημα και μόνο – σχετικά με την ελλείπουσα ικανότητα για καταλογοισμό, αφετέρου αποτρέπεται μέσω της συνδέσεως με ορισμένες "βιολογικές" ελλείψεις, των οποίων η ουσία και η επίδραση έχουν διερευνηθεί από τη ψυχιατρική και ψυχολογία σε ορισμένο βαθμό, η ανασφάλεια δικαίου στην οποία θα μπορούσε να οδηγήσει η καθαρά ψυχολογική μέθοδος³⁵. Εξάλλου από τη σκοπιά της αξιολογικής έννοιας της ενοχής διατηρείται με αυτή τη διαδικασία για τον καθορισμό της ανικανότητας για καταλογοισμό (και αντίστοιχα της ελαττωμένης ικανότητας για καταλογοισμό) η καθαρότητα του συστήματος μόνον τότε, όταν μπορεί να λεχθεί ότι τα βιολογικά κριτήρια που αναφέρονται από το νόμο στο άρθρο 34 είναι τα μοναδικά τα οποία αντιμετωπίζονται ως βάση για το "μη-δύνασθαι" του συγκεκριμένου δράστη³⁶. Αλλιώς εμφανίζεται η μικτή μέθοδος ως ένας – βέβαια αναγκαίος – συμβιβασμός ανάμεσα σε απαίτηση και πραγματική δυνατότητα, ανάμεσα σε ουσιαστική δικαιοσύνη, πρακτικότητα του δικαίου και ασφάλεια του δικαίου³⁷.

IV

Στο πλαίσιο των άρθρων 34 και 36 Π.Κ. – όπως άλλωστε και των άρθρων 20 και 21 του γερμανικού Π.Κ. – ομιλούμε για μία "δυόροφη"³⁸ κατασκευή. Έτσι νοείται, ότι οι ικανότητες διάκρισης και συμμόρφωσης που εξετάζονται σε ψυχολογικό επίπεδο, θα πρέπει να συνδέονται με σχέση "λόγου προς ακολουθία"³⁹ με τα εισαγωγικά κριτήρια που βρίσκονται σε βιολογικό επίπεδο. Αυτή η κατασκευή των άρθρων 34 και 36 Π.Κ. παραβλέπεται όχι σπάνια από τον μη-έμπειρο πραγματογνώμονα έτσι ώστε να δημιουργείται χώρος για παρανοήσεις ανάμεσα στον ποινικό δικαστή και τον πραγματογνώμονα. Δεν επαρκεί δηλαδή να γίνουν διαπιστώσεις απλώς και μόνο της ικανότητας για διάκριση και για συμμόρφωση.

Και το ίδιο προβληματική εμφανίζεται μία δικαστική ψυχιατρική γνωμάτευση σε σχέση με το αποδεικτικό ερώτημα, εφόσον περιορίζεται στη διαπίστωση ενός ψυχοπαθολογικού περιστατικού ή μιάς ψυχιατρικής διάγνωσης⁴⁰.

Το άρθρο 36 Π.Κ. χρησιμοποιεί τα ίδια βιολογικά κριτήρια που χρησιμοποιεί το άρθρο 34. Έτσι η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό και η ανικανότητα για καταλογισμό ρυθμίζονται ως προς το βιολογικό σκέλος στο πνεύμα της ενιαίας ή εναρμονίζουσας ή ομογενούς λύψεως⁴¹. Και αυτά τα κριτήρια που συνθέτουν το ενιαίο βιολογικό σκέλος είναι: α) η νοσηρή διατάραξη των πνευματικών λειτουργιών και β) η διατάραξη της συνείδησης⁴². Το να ομιλούμε εδώ για "βιολογικές" προϋποθέσεις της ελαττωμένης ικανότητας ή της ανικανότητας για καταλογισμό είναι βέβαια πολύ περιορισμένο σωστό, γιατί στην πραγματικότητα δεν αναφέρεται καμία από αυτές τις έννοιες σε ένα – σε βιολογικές κατηγορίες – καθαρά περιγραφόμενο περιστατικό. Επίσης και η ορολογία του νόμου καθεαυτή είναι προβληματική, αφού δεν συμπίπτει με κανένα τρόπο με την ιατρική – επιστημονική γλωσσική χρήση αλλά ακολουθεί για το σχηματισμό εννοιών δικούς της δρόμους. Συνεπώς οι εκφράσεις που χρησιμοποιούνται από το νόμο (νοσηρή διατάραξη των πνευματικών λειτουργιών, διατάραξη της συνείδησης) θα πρέπει κατά πρώτο λόγο να αντιμετωπισθούν ως νομικοί όροι, οι οποίοι καλύπτουν ποικίλες ψυχολογικές και ψυχοπαθολογικές καταστάσεις⁴³. Εξάλλου η αναφορά αυτών των εξαιρετικών, των βιολογικών καταστάσεων είναι – σύμφωνα με την άρχουσα γνώμη – εξαντλητική έτσι ώστε να θεωρείται απαράδεκτη μία (ανάλογη) διεύρυνση⁴⁴. Αντίθετα μέσα στα πλαίσια του νόμου τα όρια ανάμεσα στις ομάδες των εισαγωγικών κριτηρίων είναι ρευστά. Η χρησιμοποίηση της ευρύτερης νομικής έννοιας της νόσου στην περίπτωση της νοσηρής διατάραξης των πνευματικών λειτουργιών επιτρέπει να καλυφθούν όλες οι ψυχοπαθολογικές καταστάσεις που ενγένη λαμβάνουν χώρα⁴⁵. Έτσι δεν υφίσταται καμιά αναγκαιότητα να αναφερθεί ξεχωριστά η πνευματική εξασθένηση όπως έκανε το άρθρο 51 του παλαιού γερμανικού ποινικού κώδικα, αφού δεν έχει αυτοτελή σημασία και δεν μπορεί να διαφοροποιηθεί από τους άλλους βιολογικούς λόγους με επαρκή σαφήνεια⁴⁶. Ουσιαστικά δηλαδή ανήκει και η πνευματική εξασθένηση στην περιοχή της "νοσηρής διατάραξης των πνευματικών λειτουργιών"⁴⁷. Η εισαγωγή της έννοιας της "πνευματικής εξασθένεως" στο άρθρο 51 του προϊσχύοντος γερμανικού ποινικού κώδικα με το νόμο της 24.11.1933 αποσκοπούσε προφανώς στο να καταστήσει σαφές, ότι και οριακές καταστάσεις πνευματικής ασθένειας θα ήταν δυνατό να ενταχθούν και μάλιστα στην παρ. 1 του άρθρου 51⁴⁸, δηλαδή στη διάταξη την αντίστοιχη του άρθρου 34 Π.Κ. Μέσω της έκφρασης "πνευματική εξασθένηση" μάλιστα πίστευε κανείς, ότι αυτός ο σκοπός θα γινόταν και για το μη-ειδικό κατανοητός⁴⁹. Συνεπώς η έννοια αυτή – παρά τον παρα-

πλανητικό χαρακτηρισμό – περιελάμβανε στο χώρο του γερμανικού δικαίου όχι μόνο ελλείψεις ευφυΐας αλλά και ατέλειες της βουλευτικής, της συναισθηματικής ζωής ή του χώρου των ορμών⁵⁰. Ας σημειωθεί, ότι στον ισχύοντα γερμανικό ποινικό κώδικα η έννοια της πνευματικής εξασθένησης δεν χρησιμοποιείται πλέον, έγινε ωστόσο δεκτή η έννοια της ολιγοφρένειας⁵¹.

Ως περαιτέρω προϋπόθεση της ελαττωμένης ικανότητας για καταλογισμό ο νόμος απαιτεί να έχει ο δράστης εξαιτίας της βιολογικής του κατάστασης ουσιωδώς μειωμένη την ικανότητα να αντιληφθεί το άδικο της πράξης του ή να ενεργεί σύμφωνα με την αντίληψή του περί αυτού. Αντίθετα στην περίπτωση της ανικανότητας για καταλογισμό ο νόμος απαιτεί η μια από τις δύο προαναφερθείσες ικανότητες να έχει αρθεί ολοκληρωτικά. Η απόφαση για το εάν πρόκειται στη συγκεκριμένη περίπτωση για ανικανότητα για καταλογισμό ή για ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό σημαίνει μία συγκρίνουσα θέση για το εάν οι ψυχικές διαταράξεις που εκτίθενται περιοριστικά στο νόμο έχουν φθάσει έναν τέτοιο βαθμό βαρύτητας, ώστε να μπορεί να γίνει δεκτή μία βαθιά, δηλαδή με σαφήνεια εξικνούμενη πέρα από τα όρια του φυσιολογικού αλλοίωση της δομής της προσωπικότητας του δράστη ή όχι⁵². Εάν διαπισωθεί σε σχέση με το χρονικό σημείο της πράξης⁵³ μία τέτοια κατάσταση του δράστη, δηλαδή μια βαθιά αλλοίωση της προσωπικότητάς του, τότε ανάλογα του εάν η συγκεκριμένη διατάραξη επενεργεί περισσότερο στις διανοητικές ικανότητες ή στο δυναμικό των αναστολών κρίνεται και γίνεται δεκτή η ανικανότητα του δράστη να αντιληφθεί το άδικο της πράξης του ή να πράξει με βάση αυτή τη διάκριση. Αντίθετα σε περίπτωση ηπιότερης διατάραξης της προσωπικότητας του δράστη και έτσι απλώς ουσιώδους μείωσης της ικανότητάς του για διάκριση ή συμμόρφωση, ανακύπτει θέμα ελαττωμένης ικανότητας για καταλογισμό⁵⁴. Είναι αναμφίβολο, ότι η διάγνωση του βουλευτικού στοιχείου (ικανότητα για συμμόρφωση) εδώ παρέχει σαφώς μεγαλύτερες δυσχέρειες απ' ό,τι το ευχερέστερα συλλαμβανόμενο διανοητικό στοιχείο (ικανότητα για διάκριση, αντίληψη)⁵⁵. Και φυσικά μια ψυχική ανωμαλία μπορεί να οδηγήσει και τότε σε ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό ή ανικανότητα για καταλογισμό, όταν ο δράστης έχει τη γνώση για τον άδικο χαρακτήρα της πράξης του. Η ρητή αναφορά του βουλευτικού στοιχείου στο νόμο καταδεικνύει ακριβώς αυτή τη δυνατότητα⁵⁶.

V.

Με βάση το άρθρο 33 παρ. 1 ο κωφάλαος είναι ανίκανος για καταλογισμό, εφόσον δεν έχει την ικανότητα – λόγω καθυστερήσεως της πνευματικής ανάπτυξης – να αντιληφθεί το άδικο της πράξης του ή να ενεργήσει με βάση αυτή την αντίληψη. Με βάση τη παρ. 2 του ίδιου άρθρου ο κωφάλαος τιμωρείται με ποινή ελαττωμένη, εφόσον δεν συντρέχει

περίπτωση εφαρμογής της παρ. 1, εφόσον δηλαδή δεν είναι ανίκανος για καταλογισμό. Και τούτο γίνεται δεκτό σε σύνδεση με τη βιολογική κατάσταση της κωφαλαλίας: εφαρμογή κατ' εξαίρεση της αμιγώς βιολογικής μεθόδου στην περίπτωση της παρ. 2 του άρθρου 33 Π.Κ.⁵⁷ Επομένως τα δύο βιολογικά (εισαγωγικά) κριτήρια του άρθρου 34 που λειτουργούν ενιαία τόσο για την ανικανότητα για καταλογισμό όσο και για την ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό διευρύνονται με την κωφαλαλία του άρθρου 33 Π.Κ. Εντούτοις στην παρ. 1 όπου η κωφαλαλία οδηγεί σε ανικανότητα για καταλογισμό χρησιμοποιείται η μικτή ή σύνθετη μέθοδος και έτσι υπάρχει απόλυτη αντιστοιχία προς το άρθρο 34 Π.Κ., ενώ στην παρ. 2 όπου αναγνωρίζεται η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό των κωφαλάων χρησιμοποιείται η αμιγώς βιολογική μέθοδος και επομένως δεν υφίσταται η αντιστοιχία προς το άρθρο 36 Π.Κ.

Η εφαρμογή των δύο διατάξεων του άρθρου 33 Π.Κ. προϋποθέτει μια "καθυστέρηση" στην πνευματική ανάπτυξη. Γι' αυτό ως κωφάλαος με την έννοια αυτής της διάταξης αντιμετωπίζεται μόνον εκείνος ο οποίος δεν έχει ακοή και έτσι γλώσσα εκ γενετής ή εκείνος ο οποίος τις απώλεσε σε πολύ πρόωμη ηλικία. Η πνευματική καθυστέρηση δηλαδή θα πρέπει να είναι ειδικά μία συνέπεια της κωφαλαλίας⁵⁸. Σε αντίθετη περίπτωση θα πρέπει να εξετασθούν τα άρθρα 34 ή 36 Π.Κ. Εάν υπάρχουν εκ παραλλήλου οι βιολογικές προϋποθέσεις του άρθρου 34 (πράγμα που θα συμβαίνει συχνά), τότε αυτό δεν έχει σημασία σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 33 Π.Κ. Και τούτο γιατί το άρθρο 33 εξυπηρετεί ακριβώς το σκοπό να εξουδετερώσει τυχόν αμφιβολίες σε σχέση με κωφαλάους που παρουσιάζουν καθυστερημένη πνευματική ανάπτυξη και με την ένταξή τους στους βιολογικούς λόγους των άρθρων 34 και 36 Π.Κ.⁵⁹ Αμφισβητούμενο εμφανίζεται, εάν μία ανάλογη χρησιμοποίηση του άρθρου 33 Π.Κ. είναι δυνατή πάνω σε άλλες μειονεξίες (κωφότητα, τυφλότητα, συνδυασμό των δύο κ.λπ.). Η αποδοχή αυτής της επέκτασης θα πρέπει να αποκρουσθεί, αφού ο νομοθέτης για όλες τις ψυχικές διαταράξεις ή βιολογικές καταστάσεις που δεν αναφέρονται ρητά, προϋποθέτει την ικανότητα για καταλογισμό⁶⁰.

Ο γερμανικός Π.Κ. του 1975 δεν εμπεριέχει πλέον την παλαιά διάταξη του άρθρου 55 για τους κωφαλάους. Αυτό θα πρέπει να επιδοκιμασθεί, αφού διαταράξεις της ανάπτυξης λόγω κωφαλαλίας – ενόψει των σημερινών εκπαιδευτικών μεθόδων – μπορούν να αντιμετωπισθούν αποτελεσματικά. Σε περίπτωση που παρά την εκπαιδευτική αγωγή ανακύπτει τέτοιο θέμα, τότε επαρκεί το εννοιολογικό εργαλείο των άρθρων περί ελαττωμένης ικανότητας για καταλογισμό και ανικανότητας για καταλογισμό για να μπορούν να ληφθούν επαρκώς υπόψη αυτές οι διαταράξεις χωρίς την ανάγκη ιδιαιτέρων διατάξεων⁶¹.

VI.

Θέλουμε τώρα να στραφούμε στη διάγνωση της ελαττωμένης ικανότητας για καταλογοισμό και της ανικανότητας για καταλογοισμό, θέμα το οποίο προϋποθέτει κατά κανόνα τη συνεργασία ανάμεσα στο δικαστή και τον πραγματογνώμονα (ψυχίατρο ή ψυχολόγο). Γιατί βέβαια η σχετική απόφαση ως νομικό θέμα ανήκει στην αποκλειστική και κυρίαρχη αρμοδιότητα του δικαστή, πλην όμως στην προετοιμασία της συμβάλλει κατά κανόνα η γνωμάτευση του πραγματογνώμονα. Η ιδιαίτερη προβληματική αυτής της συνεργασίας προκύπτει από το γεγονός ότι οι δύο εν λόγω παράγοντες της ποινικής δίκης προέρχονται από τελείως διαφορετικούς επιστημονικούς χώρους, η δε σωστή λειτουργία και τεκμηριωμένη απόφαση του δικαστή προϋποθέτει την κατανόηση και έτοι σωστή αξιολόγηση της γνωμάτευσης του πραγματογνώμονα⁶².

A. Η διάγνωση της ανικανότητας για καταλογοισμό και της ελαττωμένης ικανότητας για καταλογοισμό μας ενδιαφέρει εδώ – κατά κύριο λόγο – ως αξιολογικό πρόβλημα. Υπάρχει βέβαια και η δικαιοθεωρητική εξέταση της ικανότητας για καταλογοισμό και έτσι η σύνδεσή της με το πρόβλημα της ελευθερίας της βούλησης, που όμως δεν σημαίνει ότι το ερώτημα της ελευθερίας θα πρέπει – με αφορμή τη συγκεκριμένη δίκη – να κριθεί και να αποφασισθεί. Εφόσον δηλαδή τεθεί *in foro* θέμα ικανότητας για καταλογοισμό του συγκεκριμένου δράστη και έτσι γίνουν οι απαραίτητες διαπιστώσεις σχετικά με αυτή (με την ελάττωσή της ή την έλλειψή της), τότε το θέμα αυτό της ελευθερίας του δράστη δεν είναι δυνατόν να καταστεί αντικείμενο της δικαστικής απόφασης αλλά θα πρέπει να μείνει έξω από τη δικαστική διαδικασία για το σχηματισμό της⁶³. Αυτό έπεται αναγκαστικά από το ότι το ερώτημα εάν ο δράστης κατά τον χρόνο της πράξης θα μπορούσε να είχε πράξει αλλιώς ή όχι, αυτό το ερώτημα σε αυτή τη μορφή δεν μπορεί να απαντηθεί από κανέναν με βεβαιότητα⁶⁴. Ωστόσο από αυτό το ερώτημα εξαρτάται η ενοχική μομφή (και η έκτασή της) εις βάρος του δράστη, από το εάν δηλαδή ο δράστης είχε κατά το χρόνο της πράξης το άλλως-δύνασθαι-πράττειν. Έτσι καθίσταται αναπόφευκτη η σαφής διάκριση ανάμεσα στην εξέταση της ικανότητας για καταλογοισμό ως δικαιοθεωρητικού προβλήματος (της αναφοράς δηλαδή στην ελευθερία της βούλησης) και τη δικαστική διαπίστωση της ανικανότητας για καταλογοισμό ως αξιολογικού προβλήματος⁶⁵. Το κατά πόσο λοιπόν η “γνωστικιστική” κατεύθυνση στη ψυχιατρική απαιτεί δικαιολογημένα (ή όχι) να προβεί σε επιστημονικά υποστηρίξιμες λύσεις ως προς αυτό το ερώτημα, ως προς το εάν ο δράστης κατά το χρόνο της πράξης θα μπορούσε να είχε πράξει αλλιώς ή όχι, αυτό θα πρέπει κατά την άποψή μου να μείνει ανοικτό (τουλάχιστον). Γιατί βέβαια αυτή η κατεύθυνση της ψυχιατρικής δεν θα επιτρεπόταν να αμφισβητήσει, ότι η τελειωτική κρίση για το εάν ο δράστης κατά την τέλεση της πράξης ήταν ικα-

νός (ή ανίκανος) να διακρίνει το άδικο της πράξης του ή να πράξει σύμφωνα με αυτή τη διάκριση, αυτή η δεσμευτική κρίση δεν είναι δυνατή στο εμπειρικό πεδίο. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τη δεύτερη ικανότητα του ψυχολογικού σκέλους της "δυσόρφης" κατασκευής των άρθρων 34 και 36 Π.Κ., για την ικανότητα δηλαδή για συμμόρφωση⁶⁶.

Β. Στην πραγματικότητα η έννοια της ικανότητας για καταλογισμό είναι μια χαρακτηριστικά αξιολογική έννοια, αφού εδώ πρόκειται σε τελευταία ανάλυση για το ποιές απαιτήσεις τίθενται από την πολιτεία στο άτομο έτσι ώστε η πράξη του να μπορεί να του καταλογισθεί⁶⁷. Η βάση δηλαδή της ενοχικής μομφής – η μη επίτευξη του νοηματικού αυτοπροσδιορισμού από το δράστη που διέθετε αυτή τη δυνατότητα – μπορεί να γίνει κατανοητή μόνον ως αντικείμενο μιας αξιολογικής απόφασης, αφού το ότι ο άνθρωπος είναι πραγματικά ελεύθερος (με την έννοια της οντολογικής διαπίστωσης) δεν μπορεί αυτονόητα να το ορίσει δεσμευτικά ούτε ο νομοθέτης. Όταν λοιπόν ορίζεται στα άρθρα 34 και 36 Π.Κ., ότι ο δράστης είναι ανίκανος για καταλογισμό (ή αντίστοιχα έχει ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό) ενόσω είναι ανίκανος εξαιτίας ορισμένων ψυχικών ανωμαλιών να διακρίνει το άδικο της πράξης του ή να πράξει με βάση αυτή τη διάκριση (ή αντίστοιχα έχει μειωμένη την ικανότητα διάκρισης ή την ικανότητα συμμόρφωσης), τότε αυτό δεν είναι βέβαια μια τοποθέτηση των φυσικών επιστημών αλλά ένας περιορισμός της ποινικής υπευθυνότητας επιχειρούμενος και στηριζόμενος σε αξιολογικές απόψεις. Ιδωμένο από αυτή τη σκοπιά το ψυχολογικό σκέλος της ικανότητας για καταλογισμό όπως καταστρώνεται στα άρθρα 34 και 36 Π.Κ. επιτρέπει την εξαγωγή ενός βασικού συμπεράσματος. Και αυτό το συμπέρασμα είναι ότι τα ψυχολογικά κριτήρια θα πρέπει να "μεταφραστούν αξιολογικά"⁶⁸ ακριβώς για να είναι εφικτή η εφαρμογή των άρθρων 34 και 36 Π.Κ.⁶⁹

Γ. Έτσι το ερώτημα το σχετικό με το άρθρο 34 Π.Κ. (και αντίστοιχα με το άρθρο 36 Π.Κ.) προσλαμβάνει την ακόλουθη μορφή: Μπορεί να απαιτηθεί δικαιολογημένα από το δράστη (ενόσω η ψυχική του κατάσταση κατά το χρόνο της πράξης "συγκρίνεται" με κανονικές, αδιατάρακτες ψυχικές λειτουργίες) να συμπεριφέρεται αλλιώς και συνεπώς μπορεί να καταστεί ποινικά ένοχος για την πράξη του (ή – αντίστοιχα – μειωμένα ποινικά ένοχος);⁷⁰

Η θετική ή αρνητική απάντηση σε αυτό το ερώτημα δεν εξαρτάται απλώς από την ύπαρξη των βιολογικών προϋποθέσεων που αναφέρονται στα άρθρα 34 και 36 Π.Κ. Και τούτο γιατί μπορεί να υπάρχει μία "νοσηρή διατάραξη των πνευματικών λειτουργιών"- ή "διατάραξη της συνείδησης" χωρίς όμως η αλλοίωση της προσωπικότητας του ατόμου που προκαλείται από αυτές να έχει φθάσει εκείνο το σημείο πέρα από το οποίο κάθε

απαίτηση συννόμου συμπεριφοράς προς το άτομο αυτό δεν είναι πλέον νομιμοποιημένη ή – πράγμα που σημαίνει το ίδιο – πέρα από το οποίο η αποδοκιμασία του δεν είναι δυνατή και τυχόν ποινή καθίσταται “άδικη”. Το που ακριβώς σε τέτοιες καταστάσεις βρίσκονται τα όρια, το που ακριβώς βρίσκεται αυτό το σημείο πέρα από το οποίο η απαίτηση της πολιτείας για επιδοκιμασία του δράστη και επιβολή ποινής δεν είναι πλέον νομιμοποιημένη, αυτό είναι σε τελευταία ανάλυση μία δικαιοκή-αξιολογική ερώτηση που θα απαντηθεί σε πρακτικό επίπεδο με βάση τη μικρότερη ή μεγαλύτερη βαρύτητα της ψυχικής διατάραξης. Η απόκλιση, η οποία οριοθετείται από τη βαρύτητα της ψυχοπαθολογικής (ή ψυχολογικής) κατάστασης του δράστη, χαρακτηρίζει το δράστη ως διαφορετικό άτομο. Η έτσι οριοθετούμενη απόκλιση συμπίπτει με την κατάσταση, όπου λείπει πλέον από το δράστη η υπό του νόμου προϋποτιθέμενη ικανότητα για διάκριση του αδικού της πράξης του ή για συμμόρφωση σύμφωνα με αυτή τη διάκριση. Αυτό σημαίνει όμως ενόψει της εφαρμογής των άρθρων 34 και 36 Π.Κ., ότι ο βαθμός βαρύτητας της διατάραξης της προσωπικότητας του δράστη γίνεται το κριτήριο για την ύπαρξη ή μη των αναφερομένων στο δεύτερο “όροφο” ψυχολογικών προϋποθέσεων ή αντίστοιχα για την ουσιώδη μείωσή τους⁷¹. Κρίσιμη σημασία έχει – ενόψει του βαθμού βαρύτητας – η οριοθεσία ανάμεσα σε μία σοβαρή και σε μία μη-σοβαρή (όχι κατανάγκην ασήμαντη) διατάραξη. Και τούτο γιατί αυτή η οριοθεσία σημαίνει ταυτόχρονα την από το νόμο αναγκαία προβλεπόμενη διαπίστωση, ότι ο δράστης ήταν ανίκανος (ή όχι) να διακρίνει το άδικο της πράξης του και να πράξει σύμφωνα με αυτή τη διάκριση, δηλαδή να συμμορφωθεί. Επομένως αυτό ακριβώς το οριακό σημείο, το σύνορο είναι αποκλειστικά το σημείο αναφοράς της διάγνωσης του δικαστή στη συγκεκριμένη περίπτωση. Εάν το εντοπίσει, τότε είναι ο ίδιος ο νόμος που αφαιρεί την περαιτέρω απόφαση από το δικαστή για το εάν ο δράστης κατά το χρόνο της πράξης του θα μπορούσε να είχε πράξει αλλιώς ή έχει. Και συνεπώς δεν είναι ο δικαστής εκείνος που θα πρέπει να “λογοδοτήσει” για το αποτέλεσμα, εάν δηλαδή ο δράστης πράττει ελεύθερα ή όχι, αλλά ο ίδιος ο νόμος⁷².

Δ. Η διάγνωση ειδικά της ελαττωμένης ικανότητας για καταλογοισμό στη συγκεκριμένη περίπτωση παρουσιάζει πρόσθετες δυσχέρειες. Η χρησιμοποίηση δηλαδή της διάταξης του άρθρου 36 Π.Κ. (και έτσι η υποχρεωτική μείωση της ποινής του δράστη, λύση εναρμονισμένη προς το αξίωμα της ενοχής)⁷³, εμφανίζεται πιο προβληματική απ’ ό,τι η χρησιμοποίηση της διάταξης του άρθρου 34 Π.Κ. Και τούτο γιατί η έννοια της ελαττωμένης ικανότητας για καταλογοισμό καθιστά αναγκαία μια διαφοροποίηση προς δύο κατευθύνσεις: Αφενός θα πρέπει να συγκεκριμενοποιηθεί το που βρίσκεται το διαχωριστικό όριο ανάμεσα σε ανικανότητα για καταλογοισμό και σε ελαττωμένη ικανότητα για καταλογοισμό· αφετέ-

ρου θα πρέπει η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό να διαφοροποιηθεί και σε σχέση με την περιοχή όπου – παρά τη σαφή κατάδειξη μιας ψυχικής διαταραχής – ο δράστης μπορεί και πρέπει να θεωρηθεί ως πλήρως ικανός για καταλογισμό⁷⁴. Αυτές οι δυσχέρειες που ανακύπτουν κατά την ακριβή διάγνωση της ελαττωμένης ικανότητας για καταλογισμό, συνδέονται με τη “φύση του πράγματος” και δεν μπορούν να αρθούν με καμιά νομική ρύθμιση όπως και αν είναι διατυπωμένη⁷⁵. Γι’ αυτό θα έπρεπε να λεχθεί, ότι εδώ σε κατακλείδα εκτιμήσεις δικαιοσύνης του δικαστή που δεν μπορούν πλέον να καταστούν διαβλέψιμες από ορθολογική σκοπιά, δίνουν την αποφασιστική βοήθεια⁷⁶.

VII.

Τέλος σημαντικά προβλήματα εμφανίζει το θέμα της αρμοδιότητας in foro του πραγματογνώμονα-ψυχιάτρου και της συνεργασίας του με το δικαστήριο. Συγκεκριμένα η ικανότητα για καταλογισμό του δράστη δεν απαιτεί ειδικότερη εξέταση και αιτιολόγηση, ενόσω δεν υπάρχουν αμφιβολίες ή ερωτήματα σε σχέση με αυτή. Εάν όμως υπάρξουν κάποια περιστατικά που καθιστούν απλώς και μόνο πιθανή την περίπτωση του αποκλεισμού ή της μείωσης της ικανότητας για καταλογισμό, τότε το δικαστήριο μπορεί – ελλείψει κατά κανόνα δικής του ειδημοσύνης – να σχηματίσει μόνον με τη βοήθεια, τη συνδρομή του πραγματογνώμονα-ψυχιάτρου μια επαρκώς τεκμηριωμένη κρίση, να αποκτήσει με άλλα λόγια δικανική πεποίθηση (άρθρο 177 Π.Κ.Δ.) σχετικά με την ικανότητα του κατηγορουμένου για καταλογισμό⁷⁷. Η απόφαση δηλαδή για την ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό ή για την ανικανότητα για καταλογισμό του κατηγορουμένου παραμένει κυριαρχικά στο δικαστή⁷⁸. Ωστόσο ο δικαστής για να καταλήξει σε αυτή την κρίση του θα πρέπει να κατανοήσει, να κάνει κτήμα του τις θέσεις του πραγματογνώμονα. Γιατί μόνον τότε ο δικαστής μπορεί να παρουσιάσει τη δική του άποψη με πειστικό τρόπο, γιατί μόνον τότε έχει αποκτήσει δικανική πεποίθηση. Ο πραγματογνώμονας-ψυχίατρος εκφράζεται βέβαια στο πλαίσιο της ποινικής δίκης ως βοηθός του δικαστή⁷⁹. Δεν είναι δηλαδή απλώς και μόνον όργανο απόδειξης (και όχι μέσο απόδειξης) αλλά συγχρόνως και βοηθός του δικαστή, κατά κάποια έννοια ένα έκτακτο δικαστικό βοήθημα⁸⁰.

A. Η κατανομή αρμοδιοτήτων ανάμεσα στο δικαστή και τον πραγματογνώμονα είναι ένα θέμα εξαιρετικά δυσχερές όχι τόσο στη θεωρητική του σύλληψη και επεξεργασία όσο στην πρακτική του αντιμετώπιση. Και τούτο γιατί – όπως επισημάνθηκε⁸¹ – οι δύο αυτοί παράγοντες προέρχονται από διαφορετικούς επιστημονικούς χώρους και χρησιμοποιούν φυσικά διαφορετική επιστημονική ορολογία⁸². Ο πραγματογνώμονας επικουρεί το δικαστήριο κατά την αξιολόγηση του αποδεικτικού ερωτήματος που έχει τεθεί σχετικά με την ικανότητα για καταλογισμό του κατηγο-

ρουμένου. Είναι μια διαδικασία που προηγείται της εφαρμογής του δικαίου. Με βάση δηλαδή τις ιδιαίτερες γνώσεις του, την ειδημοσύνη του ο πραγματογνώμονας είτε μεταβιβάζει στο δικαστήριο γενικές εμπειρικές προτάσεις, δηλαδή αφηρημένα πορίσματα της επιστήμης που ασκεί είτε εξάγει συμπεράσματα από συγκεκριμένα "συνδυετικά γεγονότα" (Anknüpfungstatsachen) που έχουν υποβληθεί σε αυτόν από το δικαστήριο ή έχουν διαγνωσθεί από το ίδιο σε σχέση με την ύπαρξη ή μη γεγονότων με δικονομική σημασία. Έτσι ο πραγματογνώμονας είναι σε αυτή τη λειτουργία του "βοηθός" του δικαστή με αποστολή την προετοιμασία της αξιολόγησης των αποδείξεων από το δικαστήριο⁸³.

Από την εν λόγω σκιαγράφιση της επικουρικής αποστολής του ψυχιάτρου-πραγματογνώμονα προκύπτουν – ενόψει της σχέσης του και της συνεργασίας του με το δικαστή – δύο καίριες θέσεις⁸⁴:

1) Η νομική αξιολόγηση του υλικού που συντίθεται από τα γεγονότα που διαγνώστηκαν με τη βοήθεια του πραγματογνώμονα, εμπίπτει ως νομικό ζήτημα αποκλειστικά στο χώρο αρμοδιότητας του δικαστή.

2) Οι πραγματικές διαπιστώσεις που προηγούνται της εφαρμογής του δικαίου εμπίπτουν επίσης στην περιοχή ευθύνης του δικαστή, αφού ο πραγματογνώμονας είναι απλώς και μόνον ο βοηθός του. Έτσι ο δικαστής δεν επιτρέπεται να δεχθεί τη γνωμοδότησή του, την έκθεση πραγματογνωμοσύνης άνευ ετέρου, αλλά θα πρέπει να την εξετάσει και να λάβει θέση είτε αποδεχόμενος αυτή (πειθόμενος) είτε απορρίπτοντάς την (με ουσιαστική αιτιολόγηση)⁸⁵.

Β. Η αξιολογική θεώρηση των δύο ικανοτήτων στα άρθρα 34 και 36 Π.Κ. και ο σαφής αποκλεισμός του ψυχιάτρου-πραγματογνώμονα από την επίλυση νομικών ζητημάτων (αφού η παρουσία του και η συμβολή του in foro συνδέεται – δικονομικά – με την απάντηση σε ερωτήματα με βάση τις γνώσεις του και την εμπειρία του από τον επιστημονικό του χώρο) ανοίγουν πλέον το δρόμο για τον ξεκάθαρο καθορισμό των αρμοδιοτήτων ανάμεσα στο δικαστή και τον πραγματογνώμονα και έτσι την ακώλυτη συνεργασία μεταξύ τους⁸⁶:

– Κατ' αρχάς ο πραγματογνώμονας οφείλει να ενημερώσει το δικαστή για την προσωπικότητα του δράστη συνολικά κατά το χρόνο της πράξης του και μάλιστα με τρόπο ώστε η περιγραφή της ψυχικής κατάστασης στην οποία ο δράστης βρισκόταν κατά το χρόνο τελέσεώς της να είναι κατά το δυνατόν ακριβής και κατανοητή. Από την άλλη μεριά αποστολή του δικαστή είναι να αποφασίζει, εάν αυτή η κατάσταση εμπίπτει σ' ένα από τα βιολογικά (εισαγωγικά) κριτήρια που αναφέρονται στα άρθρα 34 και 36 Π.Κ. Και τούτο γιατί και εδώ πρόκειται για θέμα εφαρμογής του δικαίου που ωστόσο δεν είναι πάντοτε ευχερής. Όταν πρόκειται λ.χ. να κριθεί εάν μία ψυχοπάθεια έχει "αξία νόσου" και έτσι οφείλει να ενταχθεί στη νοσηρή διατάραξη των πνευματικών λειτουργιών των άρθρων 34 και

36 Π.Κ., αυτό ως νομικό ζήτημα ανήκει στην αρμοδιότητα του δικαστή, που όμως θα αντιμετωπίσει σημαντικές δυσχέρειες για την απόφασή του.

— Σε σχέση με τον ψυχολογικό όροφο των άρθρων 34 και 36 Π.Κ. ο πραγματογνώμονας θα πρέπει να τοποθετηθεί ως προς τις επιδράσεις της ψυχικής ανωμαλίας που διαπιστώθηκε πάνω στη δυναμική της συνείδησης και της βούλησης κατά την τέλεση της πράξης. Ωστόσο αυτό, όπως σωστά έχει επισημανθεί, δεν είναι ταυτόσημο με το ερώτημα εάν ο δράστης θα μπορούσε να είχε πράξει αλλιώς και επομένως σύμφωνα με το περιεχόμενο του νόμου. Εδώ δηλαδή πρόκειται για την τοποθέτηση του πραγματογνώμονα για το εάν η πράξη του κατηγορουμένου μπορεί να ερμηνευθεί από τη σκοπιά της βιολογικής του κατάστασης. Βέβαια επιβεβλημένος είναι ο ακόλουθος περιορισμός σε σχέση με την τοποθέτηση του πραγματογνώμονα: Το τι ακριβώς συνέβη, το τι ακριβώς διαδραματίστηκε μέσα στο δράστη, αυτό δεν θα το γνωρίζουμε ποτέ σε τελευταία ανάλυση με απόλυτη ακρίβεια. Έτσι η συμβολή του πραγματογνώμονα μπορεί να εξυπηρετήσει ένα συγκεκριμένο στόχο: Να καταστήσει στο δικαστήριο σαφή το βαθμό βαρύτητας της ασθένειας του κατηγορουμένου. Και βρίσκεται στη φύση του πράγματος, ότι αυτός ο βαθμός δεν μπορεί να αποτυπωθεί σε ακριβή μεγέθη αλλά απλώς και μόνον μπορεί να οριοθετηθεί με βάση τις επιδράσεις της ασθένειας.

— Εξάλλου συνιστά καθαρά νομικό ζήτημα (και επομένως ανήκει στην αρμοδιότητα του δικαστηρίου) το πόσο βαριά θα πρέπει να υπήρξε η ψυχική ανωμαλία του δράστη για να ξεπερασθεί η κρίσιμη οριοθετική γραμμή προς την περιοχή όπου η ικανότητα για διάκριση ή συμμόρφωση μπορεί και πρέπει να θεωρηθεί ως αποκλεισμένη ή ουσιαδώς ελαττωμένη. Και είναι αυτό ένα νομικό ερώτημα γιατί η ικανότητα για καταλογισμό, η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό και η ανικανότητα για καταλογισμό μπορούν να γίνουν κατανοητές μόνον ως το ισοδύναμο ή — αντίστοιχα — ως η μικρή ή μεγάλη απόκλιση από τον κανόνα του μέσου όρου, πάνω στον οποίο στηρίχθηκε το δίκαιο για τη θέσπιση των κανόνων του. Αυτός ο μέσος όρος (που εκφράζει τον κανονικό και έτσι κατάλληλο λήπτη του νόμου) προσδιορίζεται από την έκταση και το ύψος των απαιτήσεων, τις οποίες το δίκαιο μπορεί να θέσει στο άτομο με σωστό και λογικό τρόπο αναμένοντας την εκπλήρωσή τους.

Όσο λοιπόν και δύσκολο και αν είναι αυτό το (αξιολογικό) ερώτημα, θα πρέπει παράλα αυτά να απαντηθεί από το δικαστήριο. Εάν δηλαδή ο κατηγορούμενος είναι ικανός, ελαττωμένα ικανός ή ανίκανος για καταλογισμό, αυτό αποτελεί θέμα και αρμοδιότητα του δικαστηρίου.

Υποσημειώσεις

1. Βλ. Κοτσαλή, Γνώση και άγνοια του αδίκου, ΠΟΙΝΙΚΑ 20, 1988², σελ. 227 και Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογοισμό, ΠΟΙΝΙΚΑ 32, 1990, σελ. 216 επ.

2. Προς αυτή την κατεύθυνση βλ. τις σκέψεις των Roxin (Kriminalpolitik und Strafrechtssystem, 1973², "Schuld" und "Verantwortlichkeit" als strafrechtliche Systemkategorien σε: Festschrift für H. Henkel, 1974, σελ. 171 επ., Zur jüngsten Diskussion über Schuld, Prævention und Verantwortlichkeit σε: Festschrift für P. Bockelmann 1979, σελ. 279 επ.) και Jacobs (Schuld und Prævention, 1976, Strafrecht, AT, 1983, 18/3). Και οι δύο αναφέρονται σε σκέψεις που παλαιότερα διατυπώθηκαν από τον Feuerbach, v. Liszt και Merkel και σε μεταγενέστερους χρόνους από τον Engisch και τον Nowakowski, ειδικά δε στο χώρο της δικαστικής ψυχιατρικής από τον Witter. Σχετικά βλ. Schreiber σε: Psychiatrische Begutachtung, 1986, σελ. 9 και Nervenarzt 48 (1977), σελ. 244.

3. Βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογοισμό, 1990, σελ. 346 και Schreiber, Nervenarzt 48, σελ. 245.

4. Πρβλ. Μαγκάκη, Π.Δ., 1982², σελ. 273 επ., Schreiber Nervenarzt 48, σελ. 245 επ. και σε: Psychiatrische Begutachtung, σελ. 7 επ.

5. Kurt Schneider, Die Beurteilung der Zurechnungsfähigkeit, 1961⁴, σελ. 18.

6. Lenckner σε: HB der forensischen Psychiatrie, 1972, σελ. 144.

7. Βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογοισμό, σελ. 276,

8. Schreiber, Nervenarzt 48, σελ. 242.

9. Βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογοισμό, σελ. 139.

10. Βλ. Κοτσαλή, ε.α., σελ. 140-141, Ποιν. Χρον. ΛΓ' (1983), σελ. 677-678, Γνώση και άγνοια του αδίκου, σελ. 210 (υποσημ. 8).

11. Βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογοισμό, σελ. 142-143, Ποιν. Χρον. ΛΓ', σελ. 678, Γνώση και άγνοια του αδίκου, σελ. 211.

12. Βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογοισμό, σελ. 143 επ. και Ποιν. Χρον. ΛΓ', σελ. 678.

13. Βλ. Χωραφά/Σταμάτη, Π.Δ., 1978⁹, σελ. 101, υποσημ. 6, Μανωλεδάκη, Π.Δ. (Επιτομή Γενικού Μέρους), 1989², σελ. 498.

14. Βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογοισμό, σελ. 147 επ. και Ποιν. Χρον. ΛΓ', σελ. 677.

15. Βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογοισμό, σελ. 156 επ., Γνώση και άγνοια του αδίκου, σελ. 238 επ. και Ποιν. Χρον. ΛΓ', σελ. 678.

16. Βλ. Κατσαντώνη, Π.Δ. Ι, 1972, σελ. 282 και Ποιν. Χρον. ΚΒ' (1972), σελ. 110-1, υποσημ. 44. Επίσης βλ. σε σχέση με τις διατάξεις των άρθρων 20 και 21 του γερμανικού Π.Κ. Lenckner σε: Schonke-Schroder, StGB, 1991²⁴, Bem. 3 zu §21 και Bem. 22 zu §20, Schreiber σε: Psychiatrische Begutachtung, σελ. 14.

17. Βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογοισμό, σελ. 3, 141, 159.

18. Για την επίκληση υπό του κατηγορουμένου της λόγω (υπαίτιας) μέθης ελαττωμένης ικανότητάς του για καταλογοισμό βλ. τις πρόσφατες αποφάσεις Α.Π. 561/1990, Α.Π. 600/1990, Α.Π. 1198/1990, Α.Π. 1716/1990

19. Βλ. Κοτσαλή, Ποιν. Χρον. ΛΓ' (1983) σελ. 676 και Σταθόπουλο, Ποιν. Χρον. ΛΓ' (1983), σελ. 673 επ.

20. Η εννοιολογική ακριβολογία επιβάλλει τη χρησιμοποίηση των όρων: ικανότητα για ενοχή και ελαττωμένη ικανότητα για ενοχή (βλ. Θεμελιώδεις έννοιες και σύστημα του Π.Δ., J. Baumann, απόδ. Γιαννιδη-Κοτσαλή, 1983, σελ. 208, 211, περαιτέρω πρβλ. την προτεινόμενη ορολογία από τον Παρασκευόπουλο, Υπεράσπιση 1981, σελ. 781-2). Εντούτοις διατηρούνται για λόγους πρακτικής οι γενικά χρησιμοποιούμενοι όροι στην

ελληνική βιβλιογραφία: ικανότητα για καταλογισμό και ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό (σχετικά βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό. σελ. Χ. υποσημ. 6 και Γνώση και άγνοια του αδίκου, σελ. 209, υποσημ. 1).

21. Βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό, σελ. 160, ιδιαίτερα την επισήμανση στην υποσημ. 84 σχετικά με την αντίληψη του *Schreiber* (σε: *Psychiatrische Begutachtung*, σελ. 7 επ.) περί ενοχής και τα καταληκτικά της αποτελέσματα. Περαιτέρω βλ. *Baumann-Weber*, AT, 1985⁹, σελ. 376.

22. Βλ. *Lenckner* σε: *Schonke-Schroder, Bem. 1 zu §20, Schreiber* σε: *Psychiatrische Begutachtung*, σελ. 11 σχετικά με τις αντίστοιχες διατάξεις του γερμ. Π.Κ.

23. Βλ. Κοτσαλή, Γνώση και άγνοια του αδίκου, σελ. 215.

24. Βλ. Ανδρουλάκη, Π.Δ., Γ' (Πανεπιστημιακά Παραδόσεις), 1986, σελ. 90.

25. Βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό, σελ. 163 και Γνώση και άγνοια του δικαίου, σελ. 215-6.

26. Βλ. Ανδρουλάκη, ε.α., σελ. 83, 103, Μαγκάκη, Π.Δ., σελ. 282 επ., βλ. επίσης Γεωργάκη, Π.Δ. (επιμ. Χαραλαμπίκη), 1991, σελ. 303, Παπαδαμάκη, Υπεράσπιση 1992, σελ. 979. Φιλιππίδη, Δικαστική Ψυχολογία, 1988², σελ. 44.

27. Βλ. Κοτσαλή, Γνώση και άγνοια του δικαίου, σελ. 219-220.

28. Βλ. την πρόταση του βουλευτή *Arndt* σε: *Protokolle des SA (Sonderausschusses) für die Strafrechtsreform (5. Wahlperiode)*, σελ. 1784.

29. Βλ. σε: *Protokolle*, ε.α., σελ. 482, ιδιαίτερα την τοποθέτηση του *Gude* στη σελ. 479 επ.

30. Βλ. προηγούμενη υποσημ. 15. Επίσης βλ. *Lenckner* σε: *Schonke-Schroder, Bem. 4 zu §20, 6 zu § 21*.

31. Βλ. Ανδρουλάκη, ε.α., σελ. 90, Μανωλεδάκη, Π.Δ., 1989², σελ. 495-6. Τα παιδιά (βλ. άρθρ. 121 Π.Κ.) είναι με βάση το άρθρο 126 παρ. 1 Π.Κ. ανίκανα για καταλογισμό. Έχουμε δηλαδή εδώ εφαρμογή της αμιγώς βιολογικής μεθόδου (βλ. Μανωλεδάκη, ε.α., σελ. 504).

32. Βλ. Μαγκάκη, Π.Δ., σελ. 292.

33. Πρβλ. *Jescheck*, AT, 1984⁴, σελ. 394, *Blau, Jura* 1982, σελ. 397, *Lenckner* σε: *Schonke-Schroder, Bem. 5 zu §20*.

34. *Schatheutle* σε: *Protokolle*, ε.α., σελ. 479.

35. Σχετικά με την καθαρά βιολογική ή ψυχολογική μέθοδο βλ. *Jakobs, KrimGgwFr* 15, σελ. 127 επ.

36. Πρβλ. *Lenckner* σε: HB, σελ. 93. Εύστοχα επισημαίνει ο *Lenckner* (ε.α., υποσημ. 95), ότι το θέμα αυτό ισχύει ουσιωδώς μόνο για την ικανότητα για συμμόρφωση. Και τούτο γιατί ενόψει της ανάπτυξης της πράξης και της συσχέτισης ανάμεσα στις διατάξεις των άρθρων 17 αφενός, 20, 21 αφετέρου του γερμανικού Π.Κ. και άλλοι λόγοι εκτός από τους περιοριστικά αναφερόμενους στο άρθρο 20 του γερμ. Π.Κ. οδηγούν σε άρση ή μείωση της ικανότητας για διάκριση (σχετικά βλ. προηγούμενως σελ. 102).

37. Βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό, σελ. 165 επ. και Γνώση και άγνοια του αδίκου, σελ. 219 επ.

38. Βλ. προηγούμενως υποσημ. 5.

39. Ανδρουλάκης, ε.α., σελ. 30.

40. Βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό, σελ. 167-168.

41. Βλ. προηγούμενως υποσημ. 16.

42. Σχετικά βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό, σελ. 170 επ.

43. Βλ. Κοτσαλή, ε.α., σελ. 169, 171, πρβλ. επίσης *Lenckner* σε: *Schonke-Schroder, ε.α., Bem. 5 zu §20* και *Schreiber* σε: *Psychiatrische Begutachtung*, ε.α., σελ. 11.

44. Βλ. προηγούμενως υποσημ. 33 ως και *Schreiber*, ε.α., σελ. 11, *Maurach*, AT, 1971⁴, σελ. 431, βλ. ωστόσο *Κατοαντώνη*, Π.Δ., σελ. 274.

Νομικές Βάσεις Ικανότητας για Καταλογοισμό (Ενοχή) στο Ελληνικό Π.Δ. 261

45. Ιδιαίτερη αξία για την ερμηνεία του όρου "νοσηρή διατάραξη των πνευματικών λειτουργιών" έχει η διάταξη του άρθρου 123 Π.Κ., επισημάνει ο Ανδρουλάκης (Π.Δ., ε.α., σελ. 91).

46. Βλ. *Lenckner* σε: HB, σελ. 105.

47. Βλ. *Ανδρουλάκη*, ε.α., σελ. 93, *Κατσαντώνη*, Π.Δ., σελ. 273. υποσημ. 10 και Ποιν. Χρον. ΚΒ (1972), σελ. 99.

48. Βλ. *Lenckner*, ε.α. και *Schonke-Schroder*, StGB, 1970¹⁵, Bem. 7 zu §51.

49. Βλ. *Schafer-Dohnanyi*, Nachtrag zu dem Kommentar von Frank, 1936, σελ. 110.

50. Βλ. RGSt 73, 122 καθώς και την παραπομπή του *Κατσαντώνη* (Π.Δ., σελ. 274. υποσημ. 14) στην ως άνω απόφαση.

51. Σχετικά με την ολιγοφρένεια και την συσχέτισή της με την πνευματική εξασθένηση στο πλαίσιο του γερμανικού δικαίου βλ. *Κοτσαλή*, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογοισμό, σελ. 207 επ., 201 επ., επίσης βλ. *Jeschek*, Το γερμανικό Π.Δ., ΠΟΙΝΙΚΑ 25, 1987, σελ. 51.

52. Βλ. *Κοτσαλή*, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογοισμό, σελ. 188, Γνώση και άγνοια του αδικού, σελ. 233 επ.

53. Κρίσιμος χρόνος δηλαδή για την ικανότητα ή μη του δράστη ή για την ελάττωση της ικανότητάς του για απολογοισμό είναι ο χρόνος της πράξης. Για την επιβολή αντίθετα του μέτρου ασφαλείας του άρθρ. 69 Π.Κ. θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η κατάσταση του ατόμου και κατά το χρόνο της δίκης, βλ. *Παρασκευόπουλο*, Ποινολογία (*Μαργαριτη-Παρασκευόπουλο*), 1989², σελ. 105-106. (Ειδικά για το χρόνο συνδρομής της εξάρτησης σε περίπτωση χρήστη ναρκωτικών ουσιών, ν. 1729/1987, βλ. Τριμ.Εφ.Αθηνών 951/1988).

54. Πρβλ. *Lenckner* σε: *Schonke-Schroder*, Bem. 26 zu §20 και Bem. 5 zu §21.

55. Βλ. *Ανδρουλάκη*, Π.Δ., ε.α., σελ. 95.

56. Βλ. *Κοτσαλή*, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογοισμό, σελ. 189. επίσης βλ. *Jeschek*, AT, σελ. 398 καθώς και *Dreher-Trondle*, StGB, 1985⁴², Bem. 5 zu §20. ενόψει της αντίστοιχης ρύθμισης στον γερμανικό Π.Κ.

57. Βλ. *Κοτσαλή*, Ποιν. Χρον. ΛΓ (1983), σελ. 675. Εφαρμογή της αμιγώς βιολογικής μεθόδου έχουμε και στην περίπτωση της παιδοκτονίας του άρθρου 303 Π.Κ., επισημάνει ο *Ανδρουλάκης* (Π.Δ., Ειδ. Μέρος, Α', 1974, σελ. 61-63), όπου η ηπιότερη τιμώρηση της μητέρας οφείλεται αναμφίβολα στην ελαττωμένη ικανότητα αυτής για καταλογοισμό.

58. Βλ. *Κοτσαλή*, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογοισμό, σελ. 193.

59. Πρβλ. *Lenckner* σε: HB, σελ. 109 σχετικά με τις διατάξεις των άρθρων 51 και 55 του παλαιού γερμ. Π.Κ.

60. Πρβλ. *Κατσαντώνη*, Π.Δ., σελ. 278-9, επίσης βλ. προηγουμένως σελ. 104

61. Βλ. *Lenckner* σε: *Schonke-Schroder*, Bem. 3 zu §20. *Γιαννιδή* σε: Το γερμανικό Π.Δ., *Jeschek* (*Κουράκη, Καρεκλα, Λίβου*), ΠΟΙΝΙΚΑ 25, σελ. 56, επίσης βλ. στην Αιτιολογία του γερμ. σχεδίου Π.Κ. του 1962 σελ. 140

62. Βλ. *Κοτσαλή*, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογοισμό, σελ. 214.

63. Πρβλ. *Jeschek*, AT, σελ. 366 επ., *Stratenwerth*, AT, I, 1980³, σελ. 155 επ.

64. Βλ. *Lenckner* σε: HB, σελ. 37-8. επίσης βλ. *Jeschek*, ε.α., σελ. 368, *Stratenwerth*, ε.α., σελ. 157.

65. Βλ. *Lenckner*, ε.α., σελ. 93 επ. και 97 επ.

66. Βλ. *Κοτσαλή*, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογοισμό, σελ. 214-5, 228-230, Γνώση και άγνοια του αδικού, σελ. 231-2.

67. Βλ. *Lenckner* σε: HB, σελ. 145, επίσης βλ. *Baumann-Weber*, AT, 1985⁹, σελ. 376, 366-7.

68. *Mezger* σε: Krim-Biol. Gegenwartsfragen, 1953, σελ. 80. πρβλ. επίσης

Παρασκευόπουλο, Φρόνημα και καταλογισμός στο Π.Δ., 1987, σελ. 83.

69. Βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό, σελ. 231, Γνώση και άγνοια του αδικού, σελ. 232-3.

70. Πρβλ. Mezger, ε.α.

71. Πρβλ. Lenckner σε: HB, σελ. 99, 105, Bem. 26 zu §20, επίσης βλ. Bockelmann, ZStW 75 (1963), σελ. 381 επ., Jescheck, AT, σελ. 398-9, 385-6, 397 (υποσημ. 40).

72. Βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό, σελ. 233-6, Γνώση και άγνοια του αδικού, σελ. 233-7.

73. Διεξοδικά βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό, σελ. 286 επ., και σε: *Festschrift für J. Baumann*, 1992, σελ. 33 επ. Για την ποινική μεταχείριση δραστών με ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό επικινδύνων όμως για τη δημόσια ασφάλεια (άρθρο 38 Π.Κ.), ή καθ' έξη ή κατ' επάγγελμα επικινδύνων (άρθρο 41 Π.Κ.), βλ. Χωραφά/Σταμάτη, Π.Δ., σελ. 101 επ., και Γάφο, Ποιν.Χρον. Κ' (1970), σελ. 737 επ. Είναι ωστόσο αξιοσημείωτο, ότι οι διατάξεις των άρθρων 37-41 Π.Κ. που εκφράζουν τη δογματική (ψυχοστατική-ψυχοδυναμική) και αντεγκληματική (άγονος doctrinarismus) σκέψη του Ν. Χωραφά (βλ. ε.α., σελ. 103) δεν βρήκαν απήχηση στην πράξη. Και είναι ενδεικτική η έλλειψη σχετικών παραπομπών στις αποφάσεις των δικαστηρίων μας.

74. Βλ. Κοτσαλή, Ποιν. Χρον. ΛΓ' (1983), σελ. 679 και Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό, σελ. 237.

75. Βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό, σελ. 237 επ., 245-6.

76. Πρβλ. Κατσαντώνη, Ποιν. Χρον. ΚΒ' (1972), σελ. 116.

77. Ο Ανδρουλάκης (Ποιν. Χρον. ΚΓ' 1973, σελ. 327) επισημαίνει εύστοχα, ότι παρά τη γενική ρύθμιση του άρθρου 183 Κ.Π.Δ. η ψυχιατρική – τουλάχιστον – πραγματογνωμοσύνη (άρθρο 200 Κ.Π.Δ.) θα πρέπει να διατάσσεται υποχρεωτικά πάντοτε οσάκις η διαδικασία τροφοδοτεί υπόνοιες περί ανικανότητας ή ελαττωμένης ικανότητας του κατηγορουμένου για καταλογισμό. (Ειδικά για τη διενέργεια πραγματογνωμοσύνης σε περίπτωση ναρκωτικών ουσιών βλ. Μπάκα, Η δικονομική λειτουργία της πραγματογνωμοσύνης στην ποινική δίκη, ΠΟΙΝΙΚΑ 31 1990, σελ. 55 επ.).

78. Βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό, σελ. 247.

79. Βλ. Ανδρουλάκη, Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης, Δ, 1991, σελ. 232.

80. Βλ. Ανδρουλάκη, Ο ψυχίατρος-πραγματογνώμων εν τη ποινική δίκη, Ποιν. Χρον. ΚΓ' (1973), σελ. 329, επίσης βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό, σελ. 246, Κωνσταντινίδη, Η θέση του συνηγόρου υπερασπίσεως στην ποινική δίκη, ΠΟΙΝΙΚΑ 36 1992, σελ. 152, Μπάκα, Η δικονομική λειτουργία της πραγματογνωμοσύνης στην ποινική δίκη, σελ. 104.

81. Βλ. προηγουμένως σελ. 107.

82. Ο Φωτάκης (Η ψυχιατρική-ψυχολογική πραγματογνωμοσύνη, ΠΟΙΝΙΚΑ 14 1983, σελ. 8) ομιλεί παροστατικά για εποικοδομητικό διάλογο ανάμεσα στο δικαστή και τον πραγματογνώμονα.

83. Βλ. επίσης Ανδρουλάκη, Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης, σελ. 231-2.

84. Βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό, σελ. 264.

85. Σχετικά με την αποδευκτική εκτίμηση της έκθεσης πραγματογνωμοσύνης βλ. Ανδρουλάκη, Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης, σελ. 235, Ποιν. Χρον. ΚΓ' (1973), σελ. 331. (Ειδικά για την αποδευκτική δύναμη της έκθεσης πραγματογνωμοσύνης με αντικείμενο την απόδειξη της συνδρομής της ιδιότητας του τοξικομανούς "χρήστη ναρκωτικών ουσιών που υποβάλλεται σε ειδική μεταχείριση" ενόψει αφενός του καταργηθέντος ν.δ. 743/1970, άρθρ. 13§2 και αφετέρου του ν. 1729/1987 βλ. Μπάκα, ε.α., σελ. 229 επ.).

86. Βλ. Κοτσαλή, Η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό, σελ. 273-6.